

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVII
2021

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

CUPRINS

Actele Conferinței „Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII”

Maria Magdalena Székely, <i>Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII (Cuvânt înainte)</i>	11
Radu Cârциumaru, <i>O ipoteză privind datarea primei fresce din Biserica Domnească a Târgoviștei în vremea lui Mihnea Turcitul</i>	17
Liviu Marius Ilie, <i>Domnia și cancelaria – danie și cronologie în perioada Paștilor în Țara Românească (secolul al XV-lea)</i>	27
Maria Magdalena Székely, <i>Daruri, mărfuri și obiecte de prestigiu la curtea Moldovei în secolul al XVI-lea</i>	33
Minodora Cârциumaru, <i>Inelul jupâniței Vlădae. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice</i>	59
Ștefan S. Gorovei, <i>În căutarea „patriciatului” pierdut. O revenire</i>	77
Marius Păduraru, <i>„Pe vremea ce au fost Mareș banul vornic mare, fiind mare și putêrnecu”. Adăugiri la biografia marelui dregător muntean Mareș Băjescu</i>	89

Daniela Orzață, <i>Ancient library of Alexandria foreign book fund</i>	111
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>Soldats provenant du milieu rural de la province de Mésie Inférieure dans les légions romaines</i>	129
Iulia Dumitrache, <i>Haine pentru soldați: contracte cu statul roman și afaceri personale</i>	135
Fabian Doboș, <i>Augustin – al doilea Atanasie</i>	143

Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>The doctrine of lawful rebellion in the princely proclamations of the French wars of religion</i>	151
Sorin Grigoruță, <i>„A slujit domniei mele cu dreptate și cu credință”. Câteva considerații privitoare la Andrei, hatmanul lui Petru vodă Șchiopul</i>	165
Eduard Rusu, <i>Muzica nunților domnești</i>	189
Gheorghe Lazăr, <i>Danii românești în favoarea așezămintelor ortodoxe sud-dunărene. Noi mărturii documentare</i>	201
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Crâmpeie din istoria Bisericii Sfinții Teodori din Iași prin însemnări de odinioară</i>	219

Cuprins

Alexandru-Florin Platon, <i>Evenimentele anului 1821 în corespondența unui negustor genevez din Odesa: Jean-Justin (Jules) Rey</i>	231
Cristian Ploscaru, <i>Between the diplomacy of war or peace and the Ottoman occupation of the Romanian Principalities (1821-1822)</i>	245
Laurențiu Rădvan, <i>Un plan necunoscut al orașului Târgoviște din 1831</i>	265
Mihai-Cristian Amărieuței, Simion-Alexandru Gavriș, <i>Administrația moldoveană la începutul perioadei regulamentare: funcționarii Ministerului de Interne și ai Comitetului Sănătății (1834)</i>	279
Andrei Melinte, <i>Din istoricul înființării orașelor din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	301
Remus Tanasă, <i>Between "millet" and self-determination: the Ottoman-Armenian case</i>	321
Aleksandr Stykalin, Ioan-Augustin Guriță, <i>Din corespondența arhimandritului Iuliu Scriban cu arhiepiscopul Arsenie Stadnički păstrată la Moscova</i>	331
Ștefan Crăciun, <i>Nicolae B. Cantacuzino – primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (1911-1912)</i>	355
Claudiu-Lucian Topor, <i>German administration in Romania under military occupation: everyday life in the vicinity of the operations army (1916-1918)</i>	365
Stefano Santoro, <i>The image of Bolshevism in the Italian public opinion, 1917-1919</i>	377

Lucian Leuștean, <i>New contributions on the dispute at the Peace Conference (February-March 1920) concerning the Romanian-Hungarian border</i>	391
Krzysztof Nowak, <i>Motivations, obstacles and complications on the path of Polish diplomacy to an alliance with Romania. Reflections on the 100th anniversary of the Polish-Romanian military alliance of 1921</i>	405
Árpád Hornyák, <i>The League of Nations loan to Hungary in 1924 with special regard to Yugoslav aspects</i>	421
Ionel Moldovan, <i>Noi considerații privitoare la înființarea Facultății de Teologie din Chișinău (1926)</i>	443
Andreea Dahlquist, <i>Romanian propaganda in Sweden during the Second World War</i>	459
Elena Dragomir, <i>Relațiile comerciale cu Occidentul în concepția economică a României postbelice. Argumente pentru o nouă perspectivă de studiu</i>	475
Daniel Lazăr, <i>30 de ani de la destrămarea R.S.F. Iugoslavia. Despre politică, societate și „cultură de masă” – considerații</i>	495

<i>In memoriam: Mihail Vasilescu, Ioan Caproșu, Ion Agrigoroaiei</i>	507
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	513
EUSEBIU DE CEZAREEA, <i>Istoria bisericească</i> , traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae, ediție revizuită de Tudor Teoteoi, Basilica, București, 2020, 560 p. (PSB, s.n. 20) (Nelu Zugravu); <i>Beyond Ambassadors; Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy</i> , ed. Maurits Ebben și Louis Sicking, Leiden, Editura Brill, 2020, 236 p. (Mihai Covaliu); Rebecca Haynes, <i>Moldova: A History</i> , London,	

New York, I. B. Tauris, 2020, xvi + 240 p. (*Laurențiu Rădvan*); Carol Iancu, *Evreii din Hârlău și împrejurimi. Istorie și memorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 250 p. (*Dănuț Fotea*); Victor Taki, *Russia on the Danube: Empire, Elites, and Reform in Moldavia and Wallachia 1812-1834*, Budapest, Vienna, New York, Central European University Press, 2021 (*Cristian Ploscaru*); Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019, 472 p. (*Monica Chicuș*); David E. Nye, *American Illuminations. Urban Lighting, 1800–1920*, Cambridge, The MIT Press, 2018, x + 280 p. (*Simion Câlția*); Mihai Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848-1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 374 p. (*Ioan-Gabriel Chiraș*); *Universitatea din Cluj în perioada interbelică*, vol. III, *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, 364 p. (*Dragoș Jipa*); Radu Ioanid, *Pogromul de la Iași*, ediție îngrijită de Elisabeth Ungureanu, prefață de Alexandru Florian, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași, Polirom, 2021, 142 p. (*Mihai-Daniel Botezatu*); Michael Shafir, *România Comunistă (1948-1985). O analiză politică, economică și socială*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Press, 2020, 432 p. (*Andrei Mihai Rîpanu*); *Panorama comunismului în România*, ed. de Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2020, 1150 p. (*Daniel Chiriac*).

Abrevieri

Nicolae B. Cantacuzino – primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (1911-1912)

După câștigarea independenței (1878) și a proclamării Regatului (1881), România și-a consolidat poziția de stat cu drepturi depline pe harta europeană. Aflată într-o Europă dominată de Marile Puteri, România pleca la drum cu o elită diplomatică în plin proces de formare¹. În cadrul acesta s-a format și Nicolae B. Cantacuzino, cunoscut printre apropiați ca „Nino” Cantacuzino (1864-1948), diplomat cu o lungă activitate în slujba diplomației românești (1889-1930). Deși a deținut câteva posturi importante ca primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în Elveția sau primul ministru plenipotențiar trimis după finalul Primului Război Mondial în Austria, numele său a rămas cunoscut prin memoriile sale scrise la finalul vieții, mai întâi în limba franceză², și mai apoi traduse în limba română, cu un cuvânt de introducere semnat de Nicolae Iorga³.

În rândurile de față ne propunem să prezentăm câteva date privind biografia lui Cantacuzino, urmând ca mai apoi să ne oprim asupra premiselor deschiderii legației române la Berna și, în cele din urmă, să evidențiem principalele aspecte din timpul scurtei sale misiunii de la Berna dintre anii 1911-1912.

Secvențe biografice

Nicolae B. Cantacuzino⁴ a fost un diplomat de carieră, care și-a început activitatea în cadrul Administrației Centrale, în noiembrie 1889, cu funcția de copist supranumerar, apoi șef de birou clasa a II-a, din octombrie 1890, și înaintat la gradul de atașat de legație. În martie 1891 a fost numit vice-consul și cancelar al

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; craciunstefan954@gmail.com.

¹ Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului regat (1878-1914)*, în Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu, *O istorie ilustrată a diplomației românești 1862-1947*, București, Monitorul Oficial, 2011, p. 74.

² N. B. Cantacuzène, *Vieux temps. Vieilles figures*, Bucarest, 1940.

³ Idem, *Amintirile unui diplomat român*, București, 1944.

⁴ Numele lui Nicolae B. Cantacuzino conține litera B de la inițiala tatălui pe care îl chema Vasile, dar era cunoscut sub forma franceză de Basile. De asemenea, importantă este menționarea poreclei primite de diplomat și anume „Nino”, destul de familiară în rândul cunoscuților săi.

consulatul român de la Budapesta și, peste doi ani, a fost înaintat la gradul de secretar de legație clasa a III-a. A fost promovat în iulie 1893 la gradul de secretar de legație clasa a II-a la legația din Atena, însă a continuat să lucreze tot la consulatul de la Budapesta până la sfârșitul anului 1894, când a fost trimis la Viena ca secretar de legație clasa a II-a. Pentru scurt timp, aprilie-octombrie 1895, a fost numit subdirector al Afacerilor Străine și Contenciosului în Administrația Centrală. De aici a fost numit însărcinat cu afaceri la Atena, noiembrie 1896 – iunie 1897, numit la Petersburg și transferat, apoi, ca secretar de legație clasa a II-a la Viena⁵.

În iulie-august 1899 a fost înaintat și confirmat ca secretar de legație clasa I, iar în aprilie 1905 a fost înaintat la gradul de consilier de legație. Începând din iulie 1909 a deținut funcția de secretar general al Ministerului de Afaceri Străine și înaintat la gradul de ministru plenipotențiar clasa a II-a. În martie 1911 a fost numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna și rechemat la București în iulie 1912. Diplomatul a fost pus în disponibilitate în perioada 31 decembrie 1912-18 iunie 1914⁶.

În intervalul iunie 1914-septembrie 1916 a fost însărcinat cu administrația școlilor și Bisericii române din Balcani și între iulie și noiembrie 1914 a fost însărcinat cu afaceri în Serbia. În 1916 a fost transferat la Petrograd și a rămas acolo până în 1918, după care a ocupat funcția de consilier de legație la Paris (1919-1920). În anul 1920 a fost înaintat la gradul de ministru plenipotențiar clasa I și numit la Viena ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar. În octombrie 1922 a fost rechemat în Administrația Centrală și transferat la Paris. În capitala Franței a ocupat funcția de consilier de legație până în decembrie 1930, când a fost scos la pensie. Între 1931 și 1938 a fost consilier special în cadrul legației de la Paris⁷, după care a revenit în țară și a locuit în București. A trecut la cele veșnice la data de 26 aprilie 1948, fiind înmormântat la Cimitirul „Bellu”.

Premisele deschiderii legației la Berna

La începutul secolului XX, politica externă românească se afla sub auspiciile tratatului cu Puterile Centrale, reînnoit în 1902, după eșuarea propunerii premierului D.A. Sturdza de a încheia tratate directe cu fiecare din membrii Triplicei. Această perioadă este marcată de o politică prudentă, care urmărea menținerea echilibrului regional⁸. Prin venirea lui Brătianu la președinția Partidului Național Liberal și la guvernare în anul 1909, relațiile cu Tripla Alianță stagnează și se observă o timidă apropiere față de Antanta⁹. Odată cu retragerea lui Brătianu

⁵ AMAE, fond Dosare Personale, litera C, nr. 48, dosar Cantacuzino N. B., vol. II, fișă referitoare la gradele și funcțiile ocupate, nepaginată.

⁶ Ibidem.

⁷ Ministru plenipotențiar la Paris era Constantin Cesianu.

⁸ Sorin Liviu Damean, *Diplomația românească în timpul domniei lui Carol I – O diplomație de cabinet?*, în „Analele Universității din Craiova”, Istorie, XVII (2012), nr. 1 (21), p. 81.

⁹ Keith Hitchins, *Romania 1866-1947*, ed. a V-a, trad. din lb. engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 2013, p. 153-155.

la sfârșitul anului 1910 și revenirea conservatorilor, relațiile cu Puterile Centrale se revigorează iar relațiile României cu puterile Antantei cunosc un regres¹⁰. În acest context se poate înțelege mai bine de ce guvernul conservator, prin Titu Maiorescu la externe, a considerat de interes deschiderea unei legații în Elveția, mai ales că în perioada de dinaintea Primului Război Mondial, dar și în timpul său, capitalele țărilor neutre erau înșesate de diplomați și spioni, iar prin intermediul acestor locații se puteau afla informații de maximă atenție pentru diplomația română¹¹.

Legăturile româno-elvețiene au existat cu mult înainte de constituirea statului român modern, acestea fiind consemnate începând cu secolul al XIV-lea. Primele legături oficiale româno-elvețiene datează însă de la data de 8 noiembrie 1866, când Carol I aducea la cunoștința președintelui Confederației Elvețiene instalarea sa ca domnitor al României. Relațiile româno-elvețiene oficiale au avut la bază interese comerciale, în 1875 s-a semnat primul acord comercial, iar în anul 1879 s-a semnat convenția comercială româno-elvețiană. Pe 15 ianuarie 1879, proiectul de lege suplimentar cu privire la legațiile și consulate României prevedea înființarea și unei legații românești la Berna. În dezbaterile Adunării Deputaților, deputatul liberal Nicolae Fleva a subliniat importanța deschiderii unei asemenea legații: „În numele dar al civilizațiunii și al recunoștinței ce datoram acestor țări civilizate, care ne trimit de acolo toate rezultatele mari ale progresului și mai cu seamă mica Elveție, care servă de model cu instituțiunile ei militare, cu școlile ei și cu tot ce este progres în viața omenirii”¹². La 31 ianuarie/12 februarie 1879 proiectul de lege era adus în fața Senatului, dar legația de la Berna era eliminată, având ca justificare imposibilitatea susținerii financiare a acestui post diplomatic¹³.

Activitatea în vederea extinderii relațiilor româno-elvețiene a continuat și după recunoașterea Independenței României. N. Calimachi-Catargi, ministrul român la Londra, a fost însărcinat cu misiunea de a-i prezenta președintelui Confederației mesajul cu privire la recunoașterea independenței României¹⁴. Pe data de 2/14 iunie 1880, a fost primit oficial de către președintele confederației Elveției, Emil Welti, care notifica primirea mesajului și confirma recunoașterea independenței de către Elveția¹⁵.

¹⁰ Vasile Cristian, *Politica externă a României independente (1878-1914)*, în *Istoria Românilor. De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, vol. VII, tom II, coord. Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 279-280.

¹¹ Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 114.

¹² *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente. Volumul I (1859-1919)*, ediție îngrijită de Ion Mamina, Gheorghe Neacsu și George G. Potra, București, Fundația Europeană Titulescu, 2004, p. 266.

¹³ „Monitorul Oficial”, nr. 12 din 16 ianuarie 1879, p. 207-217.

¹⁴ Marcel Dinu, Octavian Gavriși, Cornel Paraschiv, *Dezvoltarea relațiilor internaționale ale României. Acțiuni diplomatice dedicate recunoașterii și consolidării Independenței după Congresul de la Berlin*, în *Diplomația română în slujba Independenței*, coord. Vasile Gliga, Teofil Bălaj et al., București, Editura Politică, 1977, p. 253.

¹⁵ V. Dumitrescu, *Înființarea reprezentanțelor diplomatice ale României la Berna*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României. 1911-1938*, vol. II, București, Editura Politică, 1971, p. 44.

Următorul pas a constat în semnarea unui tratat consular româno-elvețian la data de 14 februarie 1880, prin care ambele părți s-au angajat să faciliteze și să dezvolte în continuare relațiile deja existente între părțile contractante. În 1886 a fost încheiat un nou tratat comercial între cele două țări. Guvernul României și Consiliul Federal a promis să consolideze legăturile de prietenie dintre cele două țări și să așeze relațiile comerciale pe baze bilaterale, satisfăcătoare pentru ambele părți¹⁶. Începând cu anul 1891, România deschide trei consulate onorifice, la Basel, Geneva și Zürich, iar mai târziu, în anul 1895, unul la Berna. În anul 1893, la București se semnează un nou tratat comercial, prin care cele două țări își acordau reciproc clauza națiunii celei mai favorizate. Mai târziu, în 1904, la București se încheie o convenție adițională pentru prelungirea tratatului până la data de 31 decembrie 1917¹⁷.

Cu privire la relațiile României cu Tripla Alianță, la legația Elveției de la Viena se urmărea atent orientarea României. Astfel, într-un raport din anul 1909 al ministrului plenipotențiar F. du Martheray, se sublinia apartenența României la politica Puterilor Centrale datorită „germanofiliei” regelui Carol I. Diplomatul elvețian a mai subliniat anumite concesii pe care Viena și Berlinul au consimțit să le facă statului român, care nu mai accepta un rol de „țap ispășitor”. Referitor la interesele germane la Dunăre, du Martheray observa că România va reprezenta întotdeauna, pentru blocul german, un punct de sprijin în partea de sud¹⁸.

Daca relațiile consulare româno-elvețiene erau consolidate, raporturile diplomatice nu erau bine stabilite¹⁹. Având în vedere statutul de neutralitate al Elveției și importanța pe care acest spațiu îl căpăta în plan diplomatic, ministrul de externe Titu Maiorescu decide înființarea legației române de la Berna în mai 1911, în locul înființării legației române de la Washington²⁰. Astfel, deschiderea legației României de la Berna a fost făcută pe fondul necesității unui nou canal diplomatic, aflat între Franța și Germania, ce permitea diplomației române de a avea un spațiu de observare a tensiunilor politice europene tot mai frecvente.

Nicolae B. Cantacuzino ministru plenipotențiar la Berna (1911-1912)

Conexiunile diplomatice dintre România și Elveția au stat sub semnul diferenței și în același timp sub semnul similitudinii, cele două state fiind despărțite

¹⁶ „Feuille Fédérale”, vol. 2, 1886, p. 700-718.

¹⁷ „Feuille Fédérale”, vol. 1, 1893, p. 698-702.

¹⁸ *Documents Diplomatiques Suisses*, vol. 5 (1904-1914), Herbert Lüthy, George Kreis (ed.), Bern, 1983, p. 571-572, nr. 257.

¹⁹ Dacă România a deschis misiunea diplomatică de la Berna pe data de 9 mai 1911, Elveția o va deschide pe a sa la București la data de 12 septembrie 1916, trimițându-l ca însărcinat cu afaceri pe Gustave Boissier, vezi în: Claudia Chinezu, *Les relations entre la Roumanie et la Suisse, 1938-1948. Entre Realpolitik et perceptions idéologiques*, lucrare de doctorat, Fribourg, 2006, p. 50 și „Journal de Genève. National. Politique et littéraire”, anul 87, nr. 255, ediția a treia, 14 septembrie 1916, p. 5.

²⁰ AMAE, fond Problema 82, dosar Decizii și decrete, 1894-1928, vol. 46, 10 martie 1911, f. 57.

de o distanță geografică considerabilă și de un decalaj economic însemnat, dar și de un statut diferit pe plan internațional²¹.

Pe data de 9 mai 1911, prin decret regal, Nicolae B. Cantacuzino a fost numit ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al României la Berna. Astfel, în decretul regal se consemna: „Numim pe ziua de 10 mai 1911 pe Domnul Cantacuzino (N. B.), ministru plenipotențiar cl. II și actual secretar general al ministerului afacerilor străine, în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Nostru pe lângă Consiliul federal al Elveției, în noul post creat la Berna prin budgetul 1911-1912”²². Personalul diplomatic al legației era compus doar din Cantacuzino – ministru plenipotențiar și Constantin C. Olănescu²³ consilier de legație cl. I²⁴.

Nicolae B. Cantacuzino a fost numit în capitala Elveției la recomandarea ministrului de Externe, Titu Maiorescu. La numirea sa au contribuit mai mulți factori. Un prim element este legat de tradiția familiei Cantacuzino din Moldova de a studia în Elveția, astfel, diplomatul care era familiar cu societatea helvetă, reprezenta o alegere potrivită²⁵. Însă, de asemenea, cel de-al doilea factor, cel familial, a contribuit la fel de mult la numirea în „țara cantoanelor”. Unul din copii diplomatului, Emanuel, avea o sănătate mai fragilă; din acest motiv, Marcela, soția diplomatului, a fost nevoită să se stabilească la stațiunea climaterică din Montreaux încă din anul 1909, aici fiind plecat la studii și băiatul cel mare al lui „Nino”, George. Astfel putem considera că Nicolae B. Cantacuzino ar fi putut insista pe lângă Minister pentru a putea să fie mai aproape de familie²⁶.

Numirea lui Nicolae B. Cantacuzino la Berna a fost salutăată cu simpatie de către elvețieni, iar prestigiosul ziar „Journal de Genève” a consemnat numirea lui „Nino” la Berna în două rânduri²⁷. De asemenea, numirea lui Nicolae B. Cantacuzino a fost sărbătorită de către funcționarii Ministerului de Afaceri Străine la Grand Hôtel du Boulevard pe data de 8 mai 1911. Două toasturi au fost ridicate

²¹ Adrian Vițalariu, *Old bounds in the "New Europe": aspects concerning romanian-swiss relations in the first interwar decade*, în *Roumanian and European diplomacy. From cabinet diplomacy to the 21st century challenges*, ed. by Gh. Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Adrian Vițalariu, Ionuț Nistor, Trieste, Beit Casa Editrice, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2012, p. 337.

²² AMAE, fond Dosare Personale, litera C, nr. 48, N. B. Cantacuzino, vol. II, decret nr. 1717 din 9 mai 1911, nepaginat.

²³ AMAE, fond Problema 82, dosar Decizii și decrete, 1894-1928, vol. 46, decret nr. 09376 de pe 30 aprilie 1911, f. 60. Constanin C. Olănescu este transferat de la Belgrad la Berna de către Titu Maiorescu.

²⁴ *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*, 1912, p. 1141.

²⁵ De asemenea, Cantacuzino era vorbitor de franceză și germană, iar cumnatul său, George Valentin Bibescu, era membru al „Automobile Club de Suisse (ACS)”, vezi în Claudia Chinezu, *Relațiile dintre România și Elveția. Abordări diplomatice, economice și culturale*, București, 2011, p. 28.

²⁶ Jean Michel Cantacuzène, *Une vie en Roumanie. De la Belle Époque à la République populaire 1899-1960*, L'Harmattan, Paris, 2011, p. 96 și Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomați în Vechiul Regat. Familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878-1914)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 296.

²⁷ „Journal de Genève”, anul 82, no. 143, 27 mai 1911, p. 3; idem, anul 82, no. 144, 28 mai 1911, p. 2.

în cinstea lui „Nino”, de către Trăsnea Greceanu și de către Ioan C. Filitti, directorul cabinetului ministrului de externe, care a ținut o cuvântare în care a elogiat activitatea ca secretar general a lui Nicolae B. Cantacuzino și la care Cantacuzino a răspuns prin mulțumiri adresate tuturor colegilor. Ziarul „Adevărul” a consemnat evenimentul între rândurile sale cu titlul „Banchetul de la Bulevard”, festivitate ce a avut răsunet în București²⁸.

La data de 3/16 iunie 1911, a avut loc ceremonia solemnă de prezentare a scrisorilor de acreditare președintelui Confederației elvețiene, Marc Ruchet²⁹. Festivitatea a avut loc la Palatul Federal de la ora 11:00 și a început cu discursul lui Nicolae B. Cantacuzino, primul ministru plenipotențiar al României în Elveția. Diplomatul a subliniat în discurs legăturile deosebite între cele două țări și preciza: „Majestatea Sa, Regele României și guvernul său au fost bucuroși să-și poată vedea realizată, în acest an, una din dorințele lor mari, și anume de a crea o legăție a României la Berna, pe lângă guvernul federal, în această țară frumoasă a Elveției căreia românii știu să îi aprecieze instituțiile democratice, precum și capacitățile atât de pline de energie și de forță de muncă ale poporului său”³⁰. În timpul discursurilor care au urmat ceremonialului, „Nino” s-a întreținut cu ceilalți membri ai Consiliului Federal și a arătat interesul statului român de a intensifica relațiile comerciale cu elvețienii. De asemenea, a făcut referire în timpul discuțiilor sale de legăturile personale ale lui Carol I în Elveția care au înlesnit stabilirea relațiilor oficiale dintre cele două țări³¹. Discursurile și discuțiile ce au urmat, în ciuda caracterului lor protocolar, au subliniat percepțiile și interesele ce au motivat relațiile dintre cele două țări³².

Activitatea lui Cantacuzino la Berna a fost una de observare și, în primă fază, diplomatul a transmis Ministerului Afacerilor Străine rapoarte detaliate privitoare la politica internă a Elveției. Un raport transmis în septembrie 1911 Ministerului Afacerilor Străine conținea informații detaliate despre străinii stabiliți în Elveția, precum și procentele care erau în cantoanele acestei țări. Conform unei legi din 1903, pentru cei care doreau să se stabilească într-unul din cantoanele elvețiene se prevedea o ședere minimă de doi ani pentru a putea să devină cetățean cu drepturi depline. De altfel, calitatea de cetățean era acordată copiilor care aveau cel puțin un părinte elvețian sau dacă părinții acestora locuiseră minim cinci ani în Confederație³³. Problema străinilor era tratată cu maximă atenție și se urmărea introducerea acestora în sistemul instituțional elvețian pentru a putea avea un statut clar definit. Cantacuzino mai menționa în raport creșterea numărului de străini în Elveția, care de la 151.000 de persoane (5,7% din populație) în 1870, a ajuns la

²⁸ „Adevărul”, anul XXIV, nr. 7779, 9 mai 1911, p. 2.

²⁹ „Feuille Fédérale”, vol. III, 1911, *Extrait des délibérations du Conseil fédéral*, p. 951.

³⁰ AMAE, fond Berna, vol. 3, dosar Personalul Legației, 1911-1948, litera C, raport nr. 12, N. B. Cantacuzino către P. P. Carp, , Berna, 5/18 iunie 1911, nepaginat.

³¹ Ibidem, nepaginat.

³² Claudia Chinezu, *op. cit.*, p. 48.

³³ AMAE, fond Berna, vol. 11, dosar Referitor la rapoarte și telegrame cu privire la diferite evenimente politice (1895-1915), raport nr.126, 2/15 septembrie 1911, nepaginat.

aproximativ 565.000 de străini stabiliți în cantoanele elvețiene (14,7%)³⁴, ceea ce a determinat Elveția să se aplece asupra politicilor privitoare la integrarea străinilor. În următoarele sale rapoarte, diplomatul i-a transmis a lui Titu Maiorescu informații privind bugetul Elveției pe anul 1912³⁵, precum și date despre noile alegeri în cadrul Consiliului Federal subliniind caracterul liberal și democrat al alegerilor din Elveția³⁶.

O atenție deosebită a fost acordată manevrelor militare elvețiene ce s-au desfășurat în anul 1911. Raportul trimis la București, pe data de 5/18 decembrie 1911, avea atașat: un „Ordre de bataille”, trei numere din „Revue Militaire Suisse”, un album cu fotografiile ale armatei elvețiene și 5 hărți ale Elveției de importanță militară pe care le-a transmis Ministerului de Război. Informațiile de interes erau reprezentate de strategia și tactica militară elvețiană, diplomatul subliniind metodele prin care unitățile militare se antrenau, cum erau echipați soldații și ce arme utilizau, dar și modul în care comandanții își etalau tacticile și strategiile în așa zisele tabere de exerciții, ce purtau denumirea de „întâlniri de trupe”³⁷.

Aceste exerciții militare erau desfășurate pentru pregătirea vizitei, din data de 3-7 septembrie 1912, a împăratului Wilhelm al II-lea. Suveranul german avea să asiste la defilările corpului III de armată elvețian la Zürich. Cantacuzino consemna în februarie 1912 detaliile care i-au survenit cu prilejul acestei festivități. Astfel, împăratul avea să fie însoțit de Alfred von Bülow, ambasadorul Germaniei la Berna, în prezența președintelui Confederației Elvețiene³⁸. Vizita fiind dedicată observării manevrelor corpului III de armată din Kirchberg, de lângă Berna. Pe 5 septembrie, Kaiserul avea să viziteze Consiliul Federal care, pentru a celebra evenimentul, urma să ofere o masă festivă, la hotelul Bernerhof în cinstea împăratului și suitei sale. Diplomatul mai amintea că a primit aprobarea Consiliului Federal ca România să trimită un ofițer român, care să participe la defilările militare elvețiene³⁹.

În fapt, vizita lui Wilhelm al II-lea era reprezentată de dorința acestuia de a atrage Elveția într-o alianță defensivă împotriva Franței în cazul în care ar fi existat posibilitatea unui conflict militar. Deși influența germană asupra armatei elvețiene era evidentă, relațiile dintre Franța și Elveția erau foarte bune, Franța având mereu

³⁴ AMAE, fond Berna, vol. 11, raport nr.126, 2/15 septembrie 1911, nepaginat.

³⁵ Ibidem, raport nr. 194, 29 octombrie 1911, nepaginat; vezi și „Feuille Fédérale”, vol. 1, 1911, p. 8-11.

³⁶ AMAE, fond Berna, vol. 11, raport nr. 236, 5/18 decembrie 1911, nepaginat; vezi și Feuille Fédérale, vol. 5, 1911, p. 168-174 și idem, p. 197-208.

³⁷ AMAE, fond Berna, vol. 11, raport nr. 242/1911, „Le manoeuvres suisses en 1911”, f. 15. Raportul lui Nicolae B. Cantacuzino era redactat pe baza informațiilor primite de la colonelul Feyler, care a publicat la rândul lui un articol în revista „Revue Militaire Suisse”, cu titlul *Les manoeuvres du 1er corps d'armée en 1911*, apărut în anul 1912; vezi în Fernand Feyler, *Les manoeuvres du 1er corps d'armée en 1911*, în „Revue Militaire Suisse”, 57 (1912), p. 34-46.

³⁸ Marc-Emile Ruchet a fost reales în funcția de președinte al Confederației Elveției în decembrie 1912, însă a trecut la cele veșnice în iulie 1912; succesorul său a fost ales Ludwig Forrer, care a participat la aceste evenimente. Cantacuzino nu mai menționează în rapoartele sale aceste schimbări având în vedere că a fost rechemat în Administrația Centrală.

³⁹ AMAE, fond Berna, vol. 11, raport nr. 349, 23 februarie 1912, nepaginat.

acreditat un ambasador și fiind direct interesată de comerțul cu țara cantoanelor. Mai mult, președintele republicii franceze, Armand Fallières, a efectuat, în anul 1910, o vizită în Elveția.

Un eveniment ce a captat atenția lui Nicolae B. Cantacuzino a fost retragerea ambasadorului francez, Phillipe Crozier⁴⁰, de la Viena de către primul ministru francez, Raymond Poincaré⁴¹. Phillipe Crozier era cunoscut de Cantacuzino de pe timpul șederii la Viena, pe când era consilier de legație, iar Alexandru Emanoil Lahovari era ministru plenipotențiar la legația României. Lahovari amintea în paginile „Amintirilor diplomatice” de Crozier, numindu-l „vechiul meu camarad de la liceul Condorcet”⁴². Cantacuzino îl descriere și el pe ambasadorul francez în memoriile sale, ca fiind un diplomat cu „prestanță și manieră”⁴³.

Problema acestei retrageri avea conform informațiilor primite de la „unul din intimii” lui Crozier, o semnificație mult mai profundă. Veștile aflate de Cantacuzino aduc în discuție un conflict între Poincaré și Crozier și încercarea celui din urmă de a crea o apropiere între Franța și naționalitățile non-germane din Austro-Ungaria prin acordarea unor împrumuturi financiare în Ungaria. Astfel, diplomatul francez urmărea obținerea neutralității Austro-Ungariei în cazul unui conflict cu Germania. Acțiunea lui Crozier era susținută de ambasadorul englez la Viena, Fairfax Leighton Cartwright, un „germanofob”, care era reprezentantul cel mai energic a politicii defunctului rege Eduard al VII-lea și care dorea să slăbească Tripla Alianță⁴⁴. Crozier a încercat să îl convingă pe Poincaré de acordarea unor împrumuturi, însă a fost refuzat deoarece singurul lucru cert pe care l-ar fi putut obține era consimțământul monarhiei dualiste în cazul acțiunilor franceze din Maroc. Când Rusia a aflat de inițiativele acordării unor împrumuturi franceze în Austro-Ungaria, Poincaré a cerut demisia lui Crozier, mai ales că primul ministru francez nu dorea o stagnare a relațiilor cu Imperiul Rus în detrimentul unei apropieri față de Austro-Ungaria⁴⁵.

⁴⁰ Phillipe Crozier a fost ambasadorul Franței la Viena între anii 1907 și 1912. A devenit ulterior administrator al Oestereichische Laenderbank, în 1920, implicându-se în chestiunea împrumuturilor austro-ungare din Franța. Este autorul unui text privitor la poziția Austro-Ungariei în preajma Primului Război Mondial, publicat în „Revue de France” în 1921 („L’Autriche et l’avant Guerre”).

⁴¹ O privire generală la politica franceză privitoare la retragerea lui Crozier se regăsește în lucrările: Ralph H. Pickett, *An Effort for Franco-Austrian Rapprochement*, în „Social Science”, Vol. 32 (January, 1957), No. 1, p. 46-49; J. F. N. Bradley, *Quelques aspects de la politique étrangère de Russie avant 1914 à travers les archives françaises*, în „Études Slaves et Est-Européennes / Slavic and East-European Studies”, Vol. 7 (Printemps-Eté/Spring-Summer 1962), No. ½, p. 97-102; René Girault, *Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912*, în „Revue Historique”, T. 253 (Janvier-Mars 1975), Fasc. 1 (513), p. 155-184; John F. V. Keiger, *France and the origins of the First World War*, The Macmillan Press Ltd., London, 1983, p. 87-116.

⁴² Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri Diplomatice. Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908)*, ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, studiu introductiv, selecția documentelor, note, comentarii și indice de Laurențiu Vlad, Institutul European, Iași, 2009, p. 78.

⁴³ N. B. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁴ AMAE, fond Berna, vol. 11, raport nr. 399, 22 martie/4 aprilie 1912, Cantacuzino către Maiorescu, nepaginat.

⁴⁵ Ibidem.

Misiunea lui Cantacuzino la Berna s-a încheiat la 1 iulie 1912, fiind rechemat în cadrul Administrației Centrale pentru a fi însărcinat cu lucrări speciale. În locul său a fost numit însărcinat cu afaceri Constantin C. Olănescu⁴⁶, până la venirea lui Mihail Păclianu⁴⁷, care a fost numit ministru plenipotențiar la Berna⁴⁸. La vestea plecării lui Cantacuzino, pe data de 27 iulie 1912, cotidianul elvețian „Journal de Genève” a dedicat un articol pentru a-și arăta aprecierea față de diplomat, care și-a atras numeroase simpatii în rândul elvețienilor prin caracterul său foarte amabil și prin inteligența sa⁴⁹. Ziarul elvețian menționa „o avansare bine meritată”, însă de fapt Nicolae B. Cantacuzino a fost chemat în Administrația Centrală a Ministerului de Afaceri Străine pentru a i se încredința lucrări speciale. Deși a fost rechemat la 1 iulie 1912, Nicolae B. Cantacuzino și-a prezentat scrisorile de rechemare președintelui Confederației elvețiene abia pe data de 13 august 1912⁵⁰. După această dată, diplomatul a cerut să fie pus în disponibilitate invocând probleme de sănătate⁵¹, un decret fiind emis în acest sens la data de 31 decembrie 1912⁵².

Misiunea lui Cantacuzino la Berna a reprezentat un prim pas în strângerea relațiilor româno-elvețiene. Dacă pentru oficialii elvețieni deschiderea legației române a reprezentat un prilej de a relansa schimburile economice, pentru România interesul era reprezentat de potențialul de observare și informare a diplomației române asupra politicii dusă de marile puteri vecine Elveției, reprezentate în speță de Germania și Franța⁵³, care își intensificau pregătirile de război⁵⁴. Astfel, având în vedere statutul Elveției, ca loc de „întâlnire” a beligeranților, diplomația română devine din ce mai interesată de ceea ce se întâmplă în acest spațiu⁵⁵.

⁴⁶ Ibidem, raport nr. 541, 28 iunie 1912, nr. 577, 21 iulie 1912, f. 1.

⁴⁷ Deși Mihail Păclianu ajunge la Berna pe data de 12 septembrie 1912, își prezintă scrisorile de acreditare la 16 ianuarie 1913 (vezi în Nicolae Ureche, *Relațiile României Mari cu Elveția 1918-1940*, București, Editura Enciclopedică, 2016, p. 24).

⁴⁸ Adrian Vițalaru, *Mihail Păclianu – A Romanian Diplomat in the Nordic Countries (1919-1928)*, în „Revista Română de Studii Baltice și Nordice / The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies”, Vol. 11 (2019), Issue 2, p. 52.

⁴⁹ „Journal de Genève”, Anul 83, Nr. 203, 27 iulie 1912, p. 2.

⁵⁰ „Feuille Fédérale”, vol. 4, 1912, p. 240.

⁵¹ AMAE, fond Berna, vol. 2, acte personale N. B. Cantacuzino, nepaginat.

⁵² AMAE, fond Dosare Personale, litera C, N. B. Cantacuzino, nr. 43, vol. II, 31 decembrie 1912, nepaginat.

⁵³ Armand Fallières face o vizită în Elveția în anul 1910, iar în 1912 Wilhelm al II-lea acordă și el o vizită. Dacă în cazul Franței era vorba, în special, de strângerea relațiilor economice, vizita împăratului german viza, în primul rând, asigurarea flancului stâng în cazul în care Franța ar fi dorit să o atace prin Elveția.

⁵⁴ Walter Schaufelberger, *La Suisse entre la France et l'Allemagne 1914/1939: réflexions de stratégie militaire*, în „Revue Militaire Suisse”, 128 (1983), p. 526.

⁵⁵ Adrian Vițalaru, *Nicolae Petrescu-Comnen – Diplomat*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 98.

Nicolae B. Cantacuzino – the first extraordinary envoy and plenipotentiary minister of Romania in Bern (1911-1912)

Abstract

The present study aims to highlight the beginning of the Romanian-Swiss diplomatic relations. Nicolae B. Cantacuzino, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, was appointed as the first Minister Plenipotentiary and Extraordinary Envoy of Romania to Bern, leading the legation between May 1911 and August 1912. If for the Swiss officials the opening of the Romanian legation was an opportunity to relaunch the economic exchanges, for Romania the interest was represented by the opportunity to observe the foreign policy pursued by the neighbors of Switzerland.

Keywords: Nicolae B. Cantacuzino; diplomatic history; international relations; Switzerland; Romania.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a edițiune, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Arhiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

- ATS = Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
 AUAIC = Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
 AUB = Analele Universității „București”
 BA = *Biblioteca Ambrosiana*, Roma, Città Nuova Editrice
 BAR = Biblioteca Academiei Române
 BArchB = Bundesarchiv Berlin
 BAR int. ser. = British Archaeological Reports, International Series
 BBR = Buletinul Bibliotecii Române
 BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
 BCMI = Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
 BCU-Iași = Biblioteca Centrală Universitară, Iași
 BE = Bulletin Epigraphique
 BF = Byzantinische Forschungen, Amsterdam
 BJ = Bonner Jahrbücher, Bonn
 BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
 BMIM = București. Materiale de istorie și muzeografie
 BNB = Biblioteca Națională București
 BNJ = Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
 BOR = Biserica Ortodoxă Română
 BS = Balkan Studies
 BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române
 ByzSlav = Byzantinoslavica
 CA = Cercetări arheologice
 CAI = Caiete de Antropologie Istorice
 CartNova = *La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica*, Murcia
 CB = Cahiers balkaniques
 CC = Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
 CCAR = Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
 CCh = *Corpus Christianorum*, Turnhout
 CChSG = *Corpus Christianorum. Series Graeca*
 CCSL = *Corpus Christianorum Series Latina*, Turnhout, Brepols
 CDM = *Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat*, București, vol. I-V; supl. I.
 CDȚR = *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, București, vol. II-VIII, 1974-2006
 Chiron = Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
 CI = Cercetări istorice (ambele serii)
 CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
 CL = Cercetări literare
 CLRE = *Consuls of the Later Roman Empire*, eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
 CN = Cercetări Numismatice
 CNA = Cronica Numismatică și Arheologică, București
 CSCO = *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Louvain
 CSEA = *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Roma, Città Nuova Editrice
 CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien, De Gruyter
 CSPAMI = Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
 CT = Columna lui Traian, București
 CTh = *Codex Theodosianus*. Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
 Cv.L = Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafiya Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= Inscriptions grecques et latines de Novae, Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILLPecs	= Instrumenta Inscripta Latina. <i>Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznan
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
JL	= Junimea literară
JRS	= The Journal of Roman studies, London
LR	= Limba română
MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

- MGH = *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi*, Berlin 1877-
 MI = Magazin istoric, București
 MIM = Materiale de istorie și muzeografie
 MM = Mitropolia Moldovei
 MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
 MN = Muzeul Național, București
 MO = Mitropolia Olteniei
 MOF = Monitorul Oficial al României
 Navarro = M. Navarro Caballero, *Perfectissima femina. Femmes de l'elite dans l'Hispanie romaine*, Bordeaux, 2017.
 NBA = *Nuova Biblioteca Agostiniana*, Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
 NDPAC = *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
 NEH = *Nouvelles études d'histoire*
 OI = Opțiuni istoriografice, Iași
 OPEL = *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*, vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
 PG = *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
 PIR = *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III*, editio altera, Berlin.
 PLRE = *Prosopography of the Later Roman Empire*, 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
 RA = Revista arhivelor
 RBAR = Revista Bibliotecii Academiei Române, București
 RC = Revista catolică
 RdI = Revista de istorie
 REByz = *Revue des Études Byzantines*
 RER = *Revue des études roumaines*
 RESEE = *Revue des études Sud-Est européennes*
 RHP = *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften*, Viena
 RHSEE = *Revue historique de Sud-Est européen*
 RI = Revista istorică (ambele serii)
 RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
 RIB = *Roman Inscriptions of Britain*, Londra
 RIM = Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
 RIR = Revista istorică română, București
 RIS = Revista de istorie socială, Iași
 RITL = Revista de istorie și teorie literară
 RIU = *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapesta
 RJMH = *The Romanian Journal of Modern History*, Iași
 RM = Revista muzeelor
 RMD = *Roman Military Diplomas*, Londra
 RMM = *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz
 RMM-MIA = Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
 RMR = Revista Medicală Română
 RRH = *Revue roumaine d'histoire*
 RRHA = *Revue roumaine de l'histoire de l'art*
 RRHA-BA = *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts*
 RSIAB = Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
 Rsl = Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde